

О. В. Куклін,

д-р. екон. наук, доц., Черкаський державний бізнес-коледж

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

АНОТАЦІЯ. У статті представлено авторський погляд щодо трансформації вищих навчальних закладів в умовах інноваційного розвитку України. Автором запропоновано стратегічні пріоритети та завдання розвитку вищої освіти України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: вища освіта, інноваційний розвиток, стратегічні пріоритети, вищі навчальні заклади.

АННОТАЦИЯ. В статье представлено авторский взгляд относительно трансформации высших учебных заведений в условиях инновационного развития Украины. Автором предложено стратегические приоритеты и задачи развития высшего образования Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: высшее образование, инновационное развитие, стратегические приоритеты, высшие учебные заведения.

ANNOTATION. Author's view concerning the transformation of higher educational establishments in the frames of innovative development of Ukraine is presented in the article. Author suggested strategic priorities and tasks of higher education development in Ukraine.

KEY WORDS: higher education, innovative development, strategic priorities, higher educational establishments.

Постановка проблеми. Вищі навчальні заклади України можуть та повинні бути в числі найбільш відомих європейських та світових університетів за умови опанування інноваційного шляху розвитку, підвалини якого мають бути закладені у процесі прийняття нової редакції Закону України «Про вищу освіту». Тільки таким чином можна забезпечити подальший розвиток вітчизняної системи вищої освіти з одночасним підвищенням її конкурентоспроможності та якості. На реалізацію цих завдань повинна бути спрямована державна освітня політика, яка виступає основою для вибору інноваційної стратегії розвитку ВНЗ України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у процес дослідження теоретичних та практичних проблем функціонування системи вищої освіти зробили такі науковці, як А. Ашкерів, Г. Бекер, М. Блаут, Т. Боголіб, В. Бородюк, Х. Боуен, А. Віфлеємський, О. Грішнова, Е. Денісон, Г. Дмитренко, В. Жамін, В. Іноземцев, С. Костанян, В. Кремень, В. Куценко, В. Луговий, Я. Мінсер, В. Новіков, Г. Псахаропулос, Дж. Стігліц, О. Сухарев, В. Чекмарьов та ін. Але, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених трансформації системи вищої освіти, подальшого дослідження потребують проблеми розгляду найбільш перспективних за сучасних економічних, соціальних та політичних умов напрямів розвитку вищих навчальних закладів в Україні.

Метою статті є розробка концепції інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України.

Виклад основного матеріалу. В умовах формування економіки знань необхідно усвідомлювати кардинальну потребу суспільних зрушень в напрямі інноваційного розвитку. Згідно з рейтингом Всесвітнього економічного форуму, Україна серед 142 країн зайняла у 2011 році у сфері вищої освіти та професійної підготовки – 51 місце, у сфері формування факторів інноваційного розвитку – 74, за оснащеністю сучасними технологіями – 82, за показником якості освіти – 72, якості роботи науково-дослідних закладів (університетів) – 72 та в загальному рейтингу – 82, розмістившись між Тринідадом і Тобаго та Намібією [1], що свідчить про

неефективне використання власного інноваційного потенціалу, перетворення України в державу, яка експортує сировинні ресурси з незначною часткою доданої вартості, та виникнення загрози економічній та національній безпеці.

Результати аналізу економічного зростання країн – лідерів рейтингів конкурентоспроможності Швейцарії, Сінгапуру, Швеції, Нідерландів, Данії, Японії та Великобританії – свідчать про необхідність формування та забезпечення розвитку національної інноваційної системи як безальтернативного шляху реалізації системної та послідовної державної політики, спрямованої на активізацію інноваційних процесів, забезпечення технологічного розвитку та оновлення національної економіки. Важливою складовою такої системи має стати ефективна система вищої освіти, що складається з ВНЗ, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою, а також навчальних закладів, які проводять підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів а також система генерації знань, що складається з наукових установ та організацій незалежно від форми власності, які проводять наукові дослідження і розробки та створюють нові наукові знання і технології, державні наукові центри, академічні та галузеві інститути, наукові підрозділи університетів, наукові та конструкторські підрозділи підприємств [2, с. 240].

Оптимальний варіант інноваційного розвитку України передбачає розвиток національної інноваційної системи шляхом здійснення комплексу заходів щодо збалансованого розвитку усіх підсистем національної інноваційної системи, підтримки інноваційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання на всіх стадіях інноваційного процесу, стимулювання попиту на результати наукових досліджень і розробок, кваліфікований персонал, створення сприятливих умов для виробництва інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості [3]. Бажані зрушення вимагають забезпечувати ефективну спроможність вищої освіти випереджати ті соціальні та економічні зміни, що відбуваються, готувати молодь до праці і життя в суспільстві, формувати демократичне суспільство. Подібне складне завдання може бути виконаним, якщо освіта органічно пов'язана з усіма галузями матеріального виробництва та духовної культури, що забезпечує наслідування і відтворення соціального досвіду.

Стратегічними пріоритетами розвитку вищої освіти в концепції інноваційного розвитку України є:

а) забезпечення інноваційної спрямованості системи освіти шляхом: підвищення рівня комп'ютеризації вищих навчальних закладів; активізації науково-технічної та інноваційної діяльності ВНЗ та збільшення обсягу її бюджетного фінансування; утворення інноваційних структур в системі освіти; реформування системи вищої освіти з урахуванням вимог європейських стандартів і збереження культурних та інтелектуальних національних традицій;

б) підвищення результативності вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок з метою посилення його ролі у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки шляхом: інтеграції університетського сектору наукових досліджень і розробок до світової інноваційної системи, сприяння розвитку міжнародного партнерства у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності; збільшення частки наукових та науково-технічних досліджень у ВНЗ, спрямованих на створення нових видів інноваційної продукції; врахування кон'юнктури світового ринку під час визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності;

в) забезпечення розширеного відтворення знань на основі інтеграції діяльності вищих навчальних закладів, академічних та галузевих наукових установ шляхом: підвищення рівня фондоозброєності державного сектору наукових досліджень і розробок; концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності, створенні умов для організації високотехнологічного виробництва в Україні; посилення взаємодії освіти та науки, створення університетів дослідницького типу на базі провідних ВНЗ; стимулювання процесу підвищення кваліфікації, розвиток системи дистанційного навчання.

Досвід провідних американських, британських та австралійських університетів свідчить, що так званий «академічний капіталізм» є одним із головних засобів підвищення ефективності та якості освітньої і наукової діяльності [4].

Загалом сучасна трансформація вищої освіти в Україні є складним нелінійним процесом, в якому можна виділити наступні напрями:

- екстенсифікація – збільшення кількості ВНЗ, спеціальностей та програм, студентського контингенту, а також загальне розширення доступу громадян до вищої освіти;

- модернізація – як зміна змісту освіти, притаманної для командно-адміністративного суспільства, так і узгодження її з сучасними вимогами. Складовими цього процесу є демократизація, інноваційні процеси у вищій школі: поява нових спеціальностей, освітніх програм, технологій та засобів навчання, поширення сучасних методів менеджменту та маркетингу вищої освіти;

- глобалізація та європеїзація – трансформація української освіти в контексті глобалізації сучасної освіти та формування єдиного європейського простору вищої освіти.

Екстенсифікація освіти виражається у збільшенні загальної кількості вищих навчальних закладів та студентського контингенту, вона загалом була характерна для періоду 1990-2007 років, коли кількість ВНЗ зросла з 891 до 904 (максимальна кількість 1009 у 2003 році), а загальна кількість студентів з 1638,3 тисяч осіб до 2763,8 тисяч. Більш детальні дані ми наводимо у таблиці 1.1.

Ця таблиця наочно відтворює і досягнення системи вищої освіти України – безперервне збільшення кількості студентів у ВНЗ III-IV рівнів акредитації з 1994 по 2007 рік, поліпшення загальних показників охоплення вищою освітою у розрахунку на 10 тис. чол. населення, – і вказує на перші ознаки зниження показників. Наприклад, через демографічні причини максимальна кількість студентів у закладах I-II рівнів акредитації була у 2003/2004 навчальному році, а пізніше лише зменшувалася. Демографічний спад торкнувся ВНЗ найвищих рівнів акредитації лише у 2007 році, а от пізніше він зумовив зменшення контингентів студентів у ВНЗ III-IV рівнів акредитації вже в 2008/2009 навчальному році. Наступні роки – 2009/10, 2010/11 та 2011/12 – ще більше засвідчили тенденцію зменшення чисельності студентів в Україні, яка скоріше всього підтвердиться і надалі.

Таблиця 1.1. Зміни контингентів студентів у ВНЗ України¹

Показник	1996/97	2000/01	2005/06	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12
Кількість студентів у ВНЗ III-IV рівнів (тис. чол.)	976,9	1402,9	2203,8	2372,5	2364,5	2245,2	2129,8	1954,8
Кількість студентів у ВНЗ I-II рівнів (тис. чол.)	595,0	528,0	505,3	441,4	399,3	354,2	361,5	356,7
РАЗОМ	1571,9	1930,9	2709,1	2813,9	2763,8	2599,4	2491,5	2311,5
Студентів у розрахунку на 10 тис. населення України								
у ВНЗ III-IV рівнів	192	285	470	511	512	488	465	428
У ВНЗ I-II рівнів	117	107	108	95	87	77	79	78
В усіх ВНЗ	309	392	578	606	599	566	544	507

Примітка. ¹ Джерело [5].

Не дивлячись на зменшення абсолютних та відносних (чисельність студентів на 10 тис. населення) показників студентського контингенту, загалом Україна залишається серед світових лідерів у вищій освіті. Нагадаємо, що за прогнозами ЮНЕСКО у двадцять першому столітті рівня національного добробуту відповідного світовим стандартам досягнуть лише ті країни, працездатне населення яких на 40-50 відсотків буде складатися з осіб з вищою освітою. На сьогодні Україна досягла лише половини цього показника.

Зокрема, у середньому у світі 60 відсотків випускників шкіл вступають до вищих навчальних закладів. У Північній Америці це 84 відсотки, в Україні – 76. Кількість студентів невпинно зростає. За даними ЮНЕСКО у 1960 році було 13 мільйонів студентів у світі, у 2005 році було 138 млн. чол., 2008 - 158 млн. чол. [6], в тому числі і в Україні 2,7 мільйони.

Але збільшення загальної кількості ВНЗ та студентів в Україні має суперечливу внутрішню структуру – скоротилась загальна кількість вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації (з 754 у 1991/92 навчальному році до 501 у 2011/2012 навчальному році) та кількості студентів, що в них навчаються (з 739,2 тис. осіб до 356,8 тис. осіб у відповідні роки). І якщо за ці роки кількість державних освітніх установ скоротилась з 731 до 501, то приватних ВНЗ I-II рівня акредитації побільшало - з 23 до 78. Та більш серйозний занепад розпочався після 2005 року, коли до навчання приступили дуже малі за абсолютною чисельністю вікові групи, що народжувалися у роки інфляції і економічного регресу (див. табл. 1.1).

А кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації має чітку тенденцію до зростання до 2008 р. и незначне зменшення до 2011 р. (з 156 у 1991/92 н. р. до 353 у 2008/09 та 345 у 2011/12 н.р.), і якщо в 1991/92 в них навчалось 876,2 тис. студентів, в 2004/2005 - більше 2 мільйонів осіб, у 2008/2009 – 2364,5, а вже у 2011/2012 – 1954,8 тис. Причому зросла кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації як державної, так і приватної форм власності – кількість державних закладів зросла з 154 до 345, а недержавної з 2 до 107 за 1991/1992 – 2011/2012 навчальні роки. Серед них функціонувало 197 університетів, 62 академії, 102 інститути та 1 консерваторія [5, с. 88]. Цілком можливо, що через прийняття нової редакції Закону України «Про вищу освіту» кількість закладів значно скоротиться, а контингенти студентів будуть поступово зменшуватися відповідно до демографічної ситуації, що склалась у країні.

Таке екстенсивне збільшення навчальних закладів та студентів відбувається за рахунок, по-перше, появи приватного сектору в галузі вищої освіти, по-друге, відкриття у регіонах філій „центральных” навчальних закладів, і, по-третє, впровадження механізму платної форми навчання у державних закладах, так званого „контракту”. Певною мірою цей процес можна характеризувати як розширення доступу до вищої освіти в суспільстві, але він ще не гарантує її якості. Звідси впливає і інший аспект проблеми мережі ВНЗ – це їх надмірна кількість і мала потужність. Середній контингент студентів цих закладів становить 5,7 тис. (в 2009 р. було 7,5 тис.) осіб, восьма частина з них (30) має контингент до 2-х тисяч. І ще одна проблема – це створення ефективної мережі регіональної університетської освіти, яка вже багато років турбує наше суспільство.

Враховуючи тенденцію кількісної еволюції вищої освіти, що характеризує її масовість на сучасному етапі розвитку суспільства, реалізація програм підготовки без зниження якості навчання при обмежених ресурсах можлива лише через суттєву модернізацію – використання нових методів і технологій, які дозволять більш активно залучити адміністрацію ВНЗ, науковців, викладачів, студентів до процесу управління якістю освіти. Це потребує застосування нових інформаційних і телекомунікаційних технологій навчання, передбачених відповідними програмами модернізації вищої освіти України.

Сучасні загальноцивілізаційні тенденції розвитку здійснюють системоутворюючий вплив на трансформацію системи вищої освіти України, яка передбачає:

- перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, що дасть змогу задовольняти можливості особистості в здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямком відповідно до її здібностей, та забезпечити її мобільність на ринку праці;

- формування мережі ВНЗ, яка за формами, програмами, термінами навчання і джерелами фінансування відповідає інтересам особи та задовольняє потреби кожної людини та економіки країни в цілому;

- підвищення освітнього і культурного рівня суспільства, створення умов для навчання протягом всього життя;

- піднесення вищої освіти України до рівня вищої освіти в розвинутих країнах світу та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство.

Стає все більш очевидним, що необхідна розробка довгострокової програми структурної адаптації національної освітньої політики до нових міжнародних умов, найбільш значущими серед яких є приєднання України до Болонського процесу, що вимагає суттєвої "європеїзації" вітчизняної освіти, яка досі зберігає радянські освітні традиції та риси.

Основними завданнями та принципами створення зони Європейської вищої освіти (шість цілей Болонського процесу) є: введення двоциклового навчання; запровадження кредитної системи; формування системи контролю якості освіти; розширення мобільності студентів і викладачів; забезпечення працевлаштування випускників та привабливості європейської системи освіти. З середини 1990-х років учасники Болонського процесу прийняли рішення інтенсифікувати своє входження до спільного європейського простору вищої освіти і наукових досліджень, передбачивши для цього гармонізацію не лише перших двох циклів стандартного навчання (програми бакалаврів і магістрів), але й третього циклу – підготовки і захисту наукового ступеня (на Заході – „доктора філософії”, у нас – „кандидата наук”). У даний момент учасники Болонського процесу розвивають трициклову вищу освіту і прийняли рішення про продовження його програми до 2020 року.

Болонська декларація висуває завдання домогтися, щоб вчені ступені мали відповідати європейському ринку праці, а отже, бути свідоцтвом кваліфікації при працевлаштуванні в галузі діяльності, за якою здобута освіта. Класифікація ступенів та кваліфікацій має важливе значення, тому що їх присвоєння свідчить про важливі перехідні рубежі від системи освіти до ринку праці у межах конкретної країни [7, с. 11].

З метою зміцнення Європейського простору вищої освіти та поширення європейської системи вищої освіти у світі було запропоновано найближчим часом реалізувати конкретні заходи, що мають принести відчутні результати на окресленому шляху, такі як:

- запровадження системи освіти на основі двох ключових навчальних циклів: додипломного (бакалавр) та післядипломного (магістр);

- затвердження загальносприйнятної та порівнянної системи вчених ступенів, в тому числі шляхом запровадження стандартизованого Додатку до диплома;

- застосування Європейської Кредитної Трансферної Системи (ECTS) як відповідного засобу сприяння більшій мобільності студентів;

- зближення систем контролю якості та акредитації з метою вироблення порівняльних критеріїв та методологій.

Але усі ці складові трансформації вищої освіти в Україні стикаються з цілою низкою проблем, як конкретно-економічних, так й загальноцивілізаційних. По-перше, зростаюча інтернаціоналізація освітньої діяльності. Поява інтернаціональних форм організації та фінансування освіти, посилення необхідності вирішення проблем стандартизації освіти зумовлюють необхідність забезпечення і підвищення якості освітніх послуг в умовах зростаючої відкритості економік країн, все більш вільного руху людей, капіталів і товарів між країнами. Внаслідок цього відбувається загострення конкуренції в глобальному масштабі і саме тому національна система освіти будь-якої країни повинна орієнтуватися не просто на підготовку кваліфікованих кадрів для розвитку своєї економіки, а на підготовку кадрів, які поряд з цією важливою метою також забезпечуватимуть конкурентоспроможність її економіки в сучасному глобальному середовищі.

Друга проблема пов'язана з тим, що визначальна роль освіти в суспільному розвитку і становленні економіки знань потребує і потужного диверсифікованого механізму її функціонування та фінансового забезпечення. В Україні протягом трансформаційного періоду мають місце процеси диверсифікації: і стосовно джерел фінансування (поряд з державними ресурсами залучаються приватні, кошти підприємств, зовнішні ресурси), і стосовно форм організації освітньої діяльності, змісту та технологій навчального процесу. Разом з тим, досвід передових країн світу доводить, що економічні механізми можуть бути більш ефективними, дієвими, спрямованими на конкретні результати.

Третя (за черговістю, але ніяк не за вагомістю) характерна для нашого освітнього співтовариства проблема, що потребує врахування при вирішенні питань про швидкість і глибину трансформації освіти та євроінтеграції, — надзвичайно серйозні деформації у викладацькому складі ВНЗ.

Курс на євроінтеграцію стикається і іноді вступає в протиріччя з низкою тенденцій (і загальносвітових, і вітчизняних), які проявилися останніми роками в системі вищої освіти. Це, по-перше, різке зростання регіональної неоднорідності ВНЗ в Україні та яскраво виражена регіоналізація в цілому. А по-друге, нова парадигма освіти, особливо вищої, яка орієнтує її не на кваліфікацію фахівця, а на компетентність. Це важко пов'язати з прагматичною спрямованістю європейської освіти й курсом на скорочення термінів навчання. Сучасна освіта, якщо орієнтуватися на останні основоположні документи ЮНЕСКО, покликана допомогти людям навчитися пізнавати, навчитися працювати, навчитися жити й навчитися жити разом. По суті, це нові глобальні компетентності. Інакше кажучи, складається парадоксальна ситуація: саме життя й висунуті ним завдання ускладнюються, а система вищої освіти спрощується. На думку академіка В. Лугового «вища освіта, зокрема, характеризується неефективною організацією, розпорошеністю, подрібненістю, мало комплектністю, великою витратністю, низьким інституційним потенціалом і недостатньою якістю, а отже, потребують суттєвої оптимізації» [8, с. 69].

Висновки. Таким чином, стратегічними пріоритетами розвитку вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Цей трансформаційний процес має базуватися на таких засадах:

- по-перше, це національна ідея вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави Україна, гармонійно розвинену особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та у підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється з патріотизмом;

- по-друге, розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватись законам ринкової економіки, тобто закону розподілу праці, закону змінності праці та закону конкуренції, оскільки економічна сфера є винятково важливою у формуванні логіки суспільного розвитку. Водночас, необхідно враховувати при цьому не менш важливі чинники – соціальні, політичні, духовного життя, суспільної свідомості, культури та морально психологічних цінностей. Значна частина проблем, що накопичилася у системі вищої освіти, пов'язані насамперед з розбалансованістю комплексу зазначених чинників суспільних перетворень;

- по-третє, розвиток вищої освіти слід розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у тому числі з урахуванням інтеграційних процесів.

Література

1. The Global Competitiveness Report 2011-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GSR_Report_2011-12.pdf.
2. Каленюк І.С. Розвиток вищої освіти та економіка знань: Монографія // І.С. Каленюк, О.В. Куклін. – К.: Знання, 2012.
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/1625-pro-shvalennya-kontseptsiyi-rozvitku-atsionalnoyi>.
4. Slaughter S. Academic Capitalism and the New Economy / S. Slaughter, G. Rhoades. – U.S.A.: The John Hopkins University Press, 2009. – 384 p.
5. Основні показники діяльності ВНЗ України на початок 2011/12 навчального року // Вища школа. – 2012. - № 5. – С. 65-117.
6. Образование для всех к 2015 году. Добьемся ли мы успеха? : всемирный доклад по мониторингу образования для всех, 2008. – Париж : ЮНЕСКО, 2008. – 492 с.
7. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес / [уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков]; відп. ред. М. Ф. Степко. – К. : МОНУ, Наук.-метод. центр вищої освіти, 2004. – 24 с.
8. Луговий В.І. Економічно-організаційні засади освіти в Україні та світі: порівняльний аналіз / В. Луговий, Ж. Таланова // Педагогіка і психологія. – 2012. - № 1. – С. 64-70.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2012 р.